

Юрисдикційний імунітет держави: міжнародний і іноземний досвід

Микола МАЗУР

Поняття та основні концепції юрисдикційного імунітету держави (імунітету суверена)

- Імунітет держави (або суверенний імунітет) – у міжнародному праві принцип, відповідно до якого суверенна держава не підпорядковується органам влади інших держав.
- Принцип імунітету держави ґрунтується на принципі суверенної рівності, закріпленому в статті 2 Статуту ООН 1945 року й розкритому в Декларації про засади міжнародного права 1970 року. При цьому саме поняття суверенної рівності виникло значно раніше, як і концепція імунітету суверена (держави).

- У юридичній доктрині зазвичай розглядаються дві концепції імунітету держави – абсолютного та обмеженого імунітету
  - **Концепція абсолютного імунітету** виходить із його застосування в будь-яких правових ситуаціях, незалежно від характеру сформованих між суб'єктами правовідносин.
  - Відповідно до **концепції обмеженого (функціонального) імунітету**, іноземна держава, її органи, а також їхня власність користуються імунітетом лише тоді, коли держава здійснює суверенні функції як носій публічної влади (лат. *jure imperii*). Якщо ж держава здійснює дії комерційного характеру (укладання зовнішньоторговельних угод, концесійних та інших угод), тобто коли держава ставить себе в становище «приватної особи» (лат. *jure gestionis*), то вона не користується імунітетом.

Міжнародні конвенції щодо імунітету держав

- Європейська конвенція про імунітет держав від 16 травня 1972 року та Додатковий протокол до неї від 16 травня 1972 року;
- Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності від 2 грудня 2004 року.

Обидві Конвенції не набрали законної сили, але суди посилаються на них як на такі, що містять норми звичаєвого міжнародного права.

Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності

Види імунітетів держави:

- імунітет від юрисдикції судів іншої держави;
- імунітет від примусових заходів **до** ухвалення судового рішення (заходи забезпечення, наприклад, арешт тощо);
- імунітет держав від примусових заходів **після** ухвалення судового рішення (стягнення, арешт, виконання рішення тощо).

Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності

Винятки з правила імунітету держави:

- держава-відповідач явно висловила згоду на здійснення судом юрисдикції;
- держава сама ініціювала розгляд або взяла участь у розгляді по суті справи (крім випадків участі з метою послатися на свій імунітет або інтерес щодо майна);
- щодо будь-якого зустрічного позову;
- у справах, що виникли з цієї комерційної угоди, укладеної державою;
- у справах, що стосуються трудового договору між цією державою та фізичною особою.

Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності

Винятки з правила імунітету держави:

- **(деліктний виняток)** справи, що стосуються грошового відшкодування у разі смерті або заподіяння тілесного ушкодження будь-якій особі або заподіяння шкоди майну або її втрати внаслідок дії чи бездіяльності, яка може бути привласнена державі, якщо така дія чи бездіяльність мала місце повністю або частково на території цієї іншої держави і якщо особа, яка її вчинила, перебувала на цій території в момент цієї дії чи бездіяльності;
- ТОЩО.

Японія

Ryuichi Shimoda et Al. vs The State (Токійський окружний суд, 7 грудня 1963 року):

- повітряне бомбардування атомними бомбами міст Хіросіма та Нагасакі **було незаконним актом воєнних дій** відповідно до норм міжнародного права;
- однак **позивач не мав права вимагати відшкодування шкоди** (імунітет держави та Мирна угода 1951 року).

США

Mitsubishi Materials Corporation et al. v. Frank H. Dillman et al.

(рішення апеляційного суду Каліфорнії від 06.02.2003 і від 05.11.2003):

- позов колишнього американського військовополоненого проти Mitsubishi за його участь у примусових роботах, які він виконував під час Другої світової війни;
- з посиланням на справу Шимодо справу закрито (імунітет держави, це повноваження федерального Уряду, Мирна угода з Японією 1951 року).

«[Японський суд] виніс рішення не на користь позивачів, і хоча суд Шимоди був готовий визнати, що Сполучені Штати фактично порушили міжнародне право, він також заявив, що Японія відмовилася від права своїх громадян вимагати відшкодування збитків від Сполучених Штатів через договір 1951 року... Без відмови від усіх претензій щодо воєнних злочинів, які могли бути пред'явлені будь-якою стороною, Японія і США могли б нескінченно сперечатися про відповідальність, що впливає з війни»

США

- **The Schooner Exchange v. M'Faddon, 11 U.S. 116 (1812)** – Верховний суд Сполучених Штатів щодо юрисдикції федеральних судів щодо позову проти дружнього іноземного військового судна, яке відвідало американський порт. Суд витлумачив міжнародне звичаєве право, щоб визначити відсутність юрисдикції.
- До 1952 року Державний департамент США дотримувався абсолютної теорії імунітету для іноземних держав, і суди загалом дотримувалися цієї позиції.
- У 1952 році Державний департамент США, відзначаючи зміни в міжнародній практиці, прийняв обмежувальну теорію суверенного імунітету (виключення з правила імунітету, коли держава діє як приватна особа (*jure gestionis*)).
- **Закон про імунітет іноземних суверенів 1976 року** – обмежений імунітет держави.
- **Закон про правосуддя проти спонсорів тероризму в 2016 році** – громадянам США дозволили подавати до суду на іноземні держави за терористичні акти, вчинені на території США.

Греція

Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany, case No. 11/2000

(рішення Верховного суду Греції від 04.05.2000)

Це справа про масові вбивства мирних жителів села Дістомо (1944). Ключові мотиви судового рішення:

- інститут державного імунітету є наслідком суверенної рівності держав і спрямований на уникнення порушення міжнародних відносин;
- імунітет держави є не абсолютним, а відносним і поширюється лише на суверенні акти, вчинені *jure imperii*, а не на акти *jure gestionis*; у міжнародному праві також існує деліктний виняток;
- державний імунітет не може бути скасований у справах, пов'язаних з військовими конфліктами між державами, коли шкода цивільним особам є необхідним наслідком, але виняток з правила імунітету повинен застосовуватися, коли вчинено воєнний злочин проти населення (тобто з порушенням норм *jus cogens*).

Греція

Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany, case No. 11/2000
(рішення Верховного суду Греції від 04.05.2000)

Висновок суду: Німеччина не має імунітету у цій справі.

- Це рішення не було виконане на території Греції (імунітет від виконання – Міністр юстиції не надав дозвіл).
- **Kalogeropoulou and 256 others v. Germany and Greece**, заява № 59021/00, рішення ЄСПЛ від 12 грудня 2002 року про неприйнятність скарг.
- Позивачі намагалися виконати це рішення на території Італії.

Греція

Margellos v. Federal Republic of Germany, справа № 6/2002

(рішення Спеціального Верховного суду Греції від 17.09.2002)

- попереднє рішення не є обов'язковим прецедентом;
- Німеччина має імунітет у такій категорії справ.

Італія

Ferrini v. Federal Republic of Germany. Касаційний суд Італії, рішення від 11.03.2004

Факти: позивач був заарештований у серпні 1944 року і депортований до Німеччини, де його утримували під вартою і змушували працювати на заводі з виробництва боєприпасів до кінця війни.

Ключові мотиви:

- держави безперечно мають імунітет, але якщо раніше він був абсолютним, зараз він є обмеженим;
- «оскільки повага до непорушних прав людини дійсно набула значення основоположного принципу міжнародного правопорядку, то це не може не зачіпати сферу дії інших принципів, на яких традиційно ґрунтується цей порядок, включаючи принцип "суверенної рівності" держав, з яким пов'язане визнання імунітету держави від іноземної цивільної юрисдикції».

Висновок: Німеччина не має імунітету в цій справі.

Італія

Ferrini v. Federal Republic of Germany. Касаційний суд Італії, рішення від 11.03.2004

Наслідки:

- до судів Італії були подані інші позови, де суди повторили висновки Касаційного суду;
- У *кримінальній справі*, порушеній проти пана Макса Йозефа Мілде, члена дивізії "Герман Герінг" німецьких збройних сил, який був звинувачений в участі у масових вбивствах, скоєних 29 червня 1944 року в Італії. Військовий суд Ла Спеції заочно засудив Мілде до довічного ув'язнення і зобов'язав його та Німеччину, солідарно, виплатити компенсацію правонаступникам жертв масових вбивств, які виступали в якості цивільних позивачів у справі (рішення від 10.10.2006). У [рішенні від 21 жовтня 2008 року \(зареєстроване 13 січня 2009 року\) Касаційний суд Італії](#) відхилив касацію Німеччини про відсутність юрисдикції.
- грецькі позивачі в справі Дістомо отримали дозвіл на виконання грецького суду на території Італії за рахунок майна Німеччини, розташованого в Італії.

Рішення Міжнародного Суду від 03.02.2012 у справі *Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening)*

Ключові мотиви:

- згідно з міжнародним звичаєвим правом у його нинішньому вигляді, держава не може бути позбавлена імунітету на підставі того, що її звинувачують у серйозних порушеннях міжнародного права прав людини або міжнародного права збройних конфліктів;
- якщо припустити, що норми права збройних конфліктів, які забороняють вбивства, депортацію і рабську працю, є нормами *jus cogens*, то немає ніякого конфлікту між цими нормами і нормами про імунітет держави, адже ці два набори правил стосувалися різних питань;
- щодо аргументу «останнього засобу захисту» (Німеччині відмовили в імунітеті, оскільки всі інші спроби домогтися компенсації зазнали невдачі) – Суд не знайшов жодних підстав у відповідній національній або міжнародній практиці, які б свідчили про те, що міжнародне право ставить право держави на імунітет у залежність від існування ефективних альтернативних засобів забезпечення відшкодування.

Рішення Міжнародного Суду від 03.02.2012 у справі *Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening)*

Рішення:

- встановлено порушення – відмова в наданні імунітету Німеччині при розгляді цивільних справ у судах і внаслідок примусового виконання рішень судів (італійських і німецьких) за рахунок майна Німеччини на території Італії.

Італія

Рішення Конституційного суду Італії від 22.10.2014

Суть рішення:

- підтримано висновок Касаційного суду про існування винятку щодо порушення норм *jus cogens*, оскільки права людини мають пріоритет;
- визнано неконституційними положення законів, які вказували на необхідність виконання рішення Міжнародного суду ООН у цій справі.
- Конституційний Суд Італії: це рішення має наслідки лише у внутрішньому правопорядку Італії, але водночас воно може «сприяти бажаній – і бажаній для багатьох – еволюції самого міжнародного права».

Наслідки:

- це рішення мало наслідком порушення щонайменше кількох десятків нових справ проти Німеччини, а також проти Сербії (щодо подій на території колишньої Югославії). Крім того, італійські суди визнавали іноземні судові рішення проти інших країн, зокрема, Ірану.

Італія

Подальші події:

- **29.04.2022** Німеччиною ініційовано другу справу в Міжнародному Суді ООН проти Італії;
- **30.04.2022** Італійський уряд ухвалив Декрет-закон про закриття всіх виконавчих проваджень проти Німеччини і про створення національного Фонду відшкодування (**55,5 млн. євро**);
- **навесні 2023 р.** Німеччина відкликала клопотання про застосування тимчасових заходів (але справа не закрита);
- **рішення Конституційного суду Італії від 04.07.2023** – з одного боку, підтримав попередню свою позицію по справі 2014 року, з іншого боку, визнав конституційним Декрет-закон 2022 року, оскільки він створив розумну альтернативу стягненню з Німеччини за рахунок бюджету Італії;
- грецькі позивачі не отримали можливості виконання їхнього рішення за рахунок італійського Фонду.

Практика Європейського суду з прав людини

- Право на доступ до суду безумовно є важливим, але не є абсолютним, тому суд, до якого подано позов, може відмовити в юрисдикції на переконливих та обґрунтованих підставах.
- Тим не менш, обмеження, що застосовуються, не повинні обмежувати або зменшувати доступ, що залишається особі, таким чином або в такій мірі, що порушується сама суть права.
- Крім того, обмеження не буде сумісним із пунктом 1 статті 6, якщо воно не переслідує «законну мету» і якщо не існує «розумного співвідношення пропорційності між використаними засобами та метою, якої прагнуть досягти».

Практика Європейського суду з прав людини

- **Обмеження юрисдикції національних судів щодо дій, вчинених за кордоном:** такі обмеження можуть переслідувати законні цілі, пов'язані з принципами належного здійснення правосуддя та підтримання ефективності національних судових рішень ([«Naït-Liman проти Швейцарії»](#) [ВП], 2018, § 122; [«Hussein та інші проти Бельгії»](#), 2021, §§ 59-73).
- **Імунітет міжнародних організацій від національної юрисдикції** (див., зокрема, [«Stichting Mothers of Srebrenica та інші проти Нідерландів»](#) (ріш.), 2013, § 139): це договірне правило, яке переслідує законну мету ([«Waite and Kennedy проти Німеччини»](#) [ВП], 1999, § 63), є допустимим з точки зору пункту 1 статті 6, лише якщо обмеження, що впливає з нього, не є непропорційним.

Практика Європейського суду з прав людини

[Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands](#), 2013: питання імунітету ООН у національних судах:

- операції, засновані резолюціями Ради Безпеки ООН відповідно до Глави VII Статуту ООН, мають фундаментальне значення для місії ООН із забезпечення міжнародного миру і безпеки;
- тож Конвенція не може тлумачитися таким чином, щоб надати національним судам юрисдикцію щодо цих рішень і відповідних дій;
- Суд додав, що **міжнародне право не підтримує позицію**, згідно з якою цивільний позов повинен змусити національні суди зняти імунітет ООН від судового переслідування **з тієї лише причини, що позов ґрунтується на твердженні про особливо серйозне порушення норми міжнародного права, навіть норми *jus cogens* (§ 158)**.

Практика Європейського суду з прав людини

Доктрина імунітету іноземної держави є загальновизнаною спільнотою націй ([«Stichting Mothers of Srebrenica та інші проти Нідерландів»](#), 2013, (ріш.), § 158).

Заходи, вжиті державою-членом, які відображають загальновизнані норми міжнародного публічного права щодо імунітету держави, автоматично не становлять непропорційного обмеження права на доступ до суду ([«Fogarty проти Сполученого Королівства»](#) [ВП], 2001, § 36; [«McElhinney проти Ірландії»](#) [ВП], 2001, § 37; [«Sabeh El Leil проти Франції»](#) [ВП], 2011, § 49).

Надання іноземній державі імунітету слід розглядати не як кваліфікацію матеріального права, а як **процесуальну заборону** на повноваження національних судів визначати це право ([«J.C. та інші проти Бельгії»](#), 2021, §§ 58-59). Іноземна держава може відмовитися від свого права на імунітет у судах іншої держави шляхом надання чіткої та недвозначної згоди ([«Ndayegamiye-Mporamazina проти Швейцарії»](#), 2019, §§ 57 і 59).

Практика Європейського суду з прав людини

Наявність легітимної мети:

- Надання суверенного імунітету державі в цивільному процесі переслідує «законну мету» дотримання міжнародного права для сприяння ввічливості та добрим відносинам між державами ([«Fogarty проти Сполученого Королівства» \[ВП\]](#), 2001, § 34; [«Al-Adsani проти Сполученого Королівства» \[ВП\]](#), 2001, § 54).

Пропорційність:

- [«J.C. та інші проти Бельгії» \(J.C. and Others v. Belgium\)](#), 2021 – короткий виклад підходу Суду щодо оцінки пропорційності (§§ 61, 63);
- в одних випадках обмеження права на доступ до суду може порушувати саму суть права особи на доступ до суду ([«Cudak проти Литви» \[ВП\]](#), 2010, § 74; [«Sabeh El Leil проти Франції» \[ВП\]](#), 2011, § 49; [«Naku проти Литви та Швеції»](#), 2016, § 95);
- а в інших – ні ([«Al-Adsani проти Сполученого Королівства Сполученого Королівства» \[ВП\]](#), 2001, § 67; [«Fogarty проти Сполученого Королівства» \[ВП\]](#), 2001, § 39; [«McElhinney проти Ірландії» \[ВП\]](#), 2001, § 38; [«J.C. та інші проти Бельгії»](#), 2021, § 75).

Практика Європейського суду з прав людини

- У справі [«J.C. та інші проти Бельгії» \(J.C. and Others v. Belgium, 2021\)](#) Суд не підтримав аргумент заявників про те, що імунітет держави від юрисдикції не може бути збережений у справах, пов'язаних з нелюдським або таким, що принижує гідність, поведженням.
- «64. Оскільки заявники стверджують, що імунітет держави від юрисдикції не може бути збережений у справах, пов'язаних з нелюдським або таким, що принижує гідність, поведженням, Суд нагадує, що він вже розглядав подібні аргументи кілька разів. Однак кожного разу він дійшов висновку, що, згідно з міжнародним правом, не можна стверджувати, що держави більше не користуються юрисдикційним імунітетом у справах, пов'язаних із серйозними порушеннями права прав людини або міжнародного гуманітарного права, або порушеннями правила *jus cogens*. Так було вирішено щодо передбачуваних актів катувань (див. Al-Adsani), злочинів проти людяності (див. Kalogeropoulou та інші) і геноциду (див. Stichting Mothers of Srebrenica та інші проти Нідерландів (déc.), no. 6). Нідерланди (ріш.)). У справі "Джонс та інші" Суд послався на рішення Міжнародного суду ООН у справі "Німеччина проти Італії", який "чітко" встановив, що станом на лютий 2012 року "ще не викристалізувався виняток *jus cogens* з імунітету держави". Хоча в цій сфері не можна виключати майбутнього розвитку звичаєвого або конвенційного міжнародного права, заявники не надали жодних доказів, з яких можна було б зробити висновок, що стан міжнародного права з 2012 року змінився до такої міри, що висновки Суду у вищезгаданих справах втратили свою чинність».

Дякую за увагу!

Захід організовано за підтримки Проєкту Ради Європи «Посилення судових та позасудових засобів захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні», який імплементується в межах Плану дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова».

Погляди, викладені в цьому документі, жодним чином не можуть сприйматися як такі, що відображають офіційну позицію Ради Європи».

